

ללכת בשביל הזהב: מיכל הכהן, אברהם זוסמן והאריאל המחודש, תרל"ו – תרל"ז: 1876

דן גלעדי

ירושלים" (תרל"ג, יחד עם א'. מ' לונץ וחיים פרס). חברה זו דגלה בקידום היישוב בדרך ההשכלה ועזרה הדדית ובמיוחד העלתה על נס את חשיבות עבודת האדמה. החברה יסדה ספרייה ציבורית ראשונה בירושלים, שנקראה "בית עקד התרפים". וכך מתאר ישעיהו פרס בספרו "מאה שנה בירושלים" (עמ' 67) את הספרייה: "מייסדיה משכו אליה את בחורי הישיבות ואברכיהן ונתנו בידם את ספרי ההשכלה של התקופה ההיא והם ממש בלעו אותם בסתר באישון לילה לאור העששית או בשעות היום בהחבא בפינה נידחת". כמובן שהרבנים לא ראו בעין טובה את חברת "תפארת ירושלים" והשתתפותו של מיכל הכהן בהנהגתה תרמה להסתייגותם ממנו ומעיתונו.

"כתביעת בינוני רחוק מהמפלגות והקצוות"

לא ברור כמה גליונות של האריאל פורסמו בשנת תרל"ה. כנראה שכמה מהם נעלמו מעיניהם של כותבי דברי העיתונות זלמן פבזנר ודוד יודילוביץ בספרם: "קובץ מאמרים לדברי ימי העיתונות העברית בא"י (ירושלים, תרצ"ה-תרצ"ו)". הם לא מציינים בפירוש כמה גליונות היו מול עיניהם כאשר כתבו את הפרקים על האריאל¹.

בכתב העת הובא חומר די מגוון, הכולל מאמרים מתורגמים, לקט מעיתונים שונים ותיאורי נוף הארץ. נמצא בו מקום מיוחד בנושאים בענייני השעה כמו: תוכניות וניסיונות להקמת חברות לייסוד קולוניות (מושבות) לעבודת האדמה. לדוגמא: בגיליון ג' נמתחה ביקורת על משה מונטיפיורי שלא פעל לעידוד המלאכה, המסחר ועבודת האדמה. בגיליון ו' התפרסם כתב פלסטר תחת חתימת "המצפה", המבטא את דעתם של "הוועד הכללי" והרבנים. המותקפים הם החבצלת, חברת "תפארת ירושלים", "בית עקד התרפים" ועוד. זמן קצר אח"כ, בגיליון ח', פורסם איסור הרבנים לקרוא את החבצלת וכן כי "טורף טורף בית עקד התרפים", כלומר הספרייה נסגרה (פרומקין הכחיש הודעה זו בעיתונו).

נראה כי מיכל הכהן ניסה ללכת בדרך של כתב עת "בינוני שיהיה רחוק מהקצוות ומהמפלגות", כפי שכתב חיים מיכל מיכלין, חתנו של הכהן, במאמרו אצל גצל קרסל².

הירחון האריאל היה פרי יוזמתו של מיכל הכהן (1834-1914), עיתונאי ועסקן רב פעלים בירושלים (נולד בפלך קובנה, ליטא ועלה לארץ ב-1844). בין יתר המפעלים שבהם לקח חלק: יסוד הלבנון (תרכ"ג – 1863); הקמת שכונת "נחלת שבעה" (תרל"ט – 1869) ושותפות עם ישראל דב פרומקין בעריכת החבצלת (תרל"ג-תרל"ג, 1870-1873).

היחסים בינו לבין פרומקין היו מסובכים ומורכבים. אמנם היה להם בסיס משותף רחב בשאיפותיהם ל"תיקון היישוב" ברוח ההשכלה, שניהם מתחו ביקורת על ההנהגה הרוחנית הקיימת של היישוב האשכנזי בירושלים. שניהם ראו בעבודת האדמה כדרך מרכזית להבראת היישוב והעלאת רמתו החומרית. עם זאת, מיכל הכהן לא היה שלם עם הקו האנטי-ממסדי הקיצוני של פרומקין, במלחמתו ב"חלוקה" ובשלטון הרבנים. הוא שאף לשינויים שיעשו במסגרות של המוסדות "הממונים" והאמון בתמיכתם בעתיד. נוסף לכך, האחד (פרומקין) היה חסיד חב"ד והשני "מתנגד", עובדה שכנראה הקשתה על יחסיהם.

בסוף תרל"ג (1873) נפרדו דרכיהם, והכהן פרש מחבצלת. כעבור שנה, החל להוציא כתב עת שנקרא האריאל, ונדפס בבית הדפוס של יצחק גשצ'יני. בשער העיתון נכתב כי הוא יתפרסם לעת עונה אחת בחודש, וצוין מחירו במטבעות הארצות השונות. בגיליון הראשון (אלול תרל"ד) ב"דבר אל הקורא" הסביר העורך מדוע ציין בראש החוברת "שנה רביעית". נימוקו היה כי למעשה הוא זה שטרח וערך את החבצלת, ולכן מוצדק שיראה בהאריאל כממשיך דרכו.

למרות שהירחון החדש נמנע מלתקוף את הממסד הרבני בהריפות כמו פרומקין, הוא לא זכה לתמיכה מצד הרבנים. כנראה שגם בציונו המתון הוא נתפס כבלתי רצוי בעיניהם. מצד אחר, לא היתה לו תמיכה מצד חוגים משכיליים כלשהם, בארץ או בחו"ל. לכן מתחילה לא היה להאריאל גוף תומך בעל עמדה ואמצעים, והוא התקשה במימון הוצאותיו הצנועות.

חשוב לציין כי חרף המתחות בין פרומקין והכהן בשדה ההוצאה לאור, המשיכו השניים לשתף פעולה בהקמת חברת "תפארת

הטיל חיתתו על סביביו. קנה הקטורת לא זזה מפיו. התפלל תמיד בבית הכנסת הגדול שב"חורבה", ברם התרחק מקיר ה"מזרח" ומכל משרה ציבורית. נלחם תמיד עם הממונים בדרשו מהם תמיד את צדקת עניוים. היו קוראים לו גם אברהם טלור (מן העיר טלז). אחר חתונתו נסע לוילנה ללמוד בפרישות. בבית רבי שמואל סלנט לא היה זוסמן אהוב ביותר בפני אופיו האמיץ. כי בגילוי לב דיבר פעם לרב סלנט דברים חריפים בנוגע למחלוקת ידועה. אחד הקנאים התרגז והטיל חרם עליו. ויגער הרב סלנט במחרים, ויצווה אליו ללכת תכף לזוסמן להתיר החרם וגם לפייסו. וככה הסביר הרב: מפני שרבי אברהם לא דיבר מאחורי גבי, אלא שדיבר בפני, סימן הוא שכוונתו הייתה רצויה.

אין בידינו ידיעות נוספות רבות על א'. זוסמן, להוציא אחת היכולה לדעתי לזרות אור על הקשר שלו עם מיכל הכהן. זוסמן היה ממקימי השכונה "משכנות ישראל", הסמוכה ל"אבן ישראל" (תרל"ה). לפי פנחס גראייבסקי⁷ הוקם בשכונה בית כנסת אשר בנייתו השקיעה את חברת "משכנות ישראל" בחובות רבים. א' זוסמן תרם 100 לירות שטרלינג למימון הבניין וקראו אותו על שמו "בית אברהם". אדם שיכול היה לממן מכיסו בניין בית כנסת היה מן הסתם בעל אמצעים נכבדים במושגי אותם ימים. לא ברור מה היו מקורותיו הכספיים, בכמה מקומות הוא נזכר כשו"ב מלונדון. כנראה שבדרכו לארץ מליטא שהה בלונדון. קשה להניח כי מעיסוק במקצוע זה ניתן היה לצבור הון. מכל מקום, מיכל הכהן שהכירו היטב, בין השאר מחברותם המשותפת ב"תפארת ירושלים", ראה בו שותף מתאים לחידוש עיתונו.

השניים נסעו יחד לווינה לחפש מקורות למימון העיתון. הם נפגשו עם הדרשן "המטיף" דר' אהרן יעלינק, שניצל את קשריו ומעמדו הנכבד והשיג להם ריאיון עם הקיסר פרנץ יוזף (בעל התואר "מלך ירושלים"). לפי תיאורו של פנחס גראייבסקי, בפגישה עם יעלינק ואח"כ עם הקיסר השתתף מיכל הכהן לבדו⁸:

מר כהן הרכין ראשו והשתחוה לפני הקיסר ויברך ברכה. הקיסר האיר פניו אליו ובשפת רצון אמר לו: תוכן מכתבך נמטר לי. מה תהיה מטרת עיתונך. קדמה והשכלה השיב מר כהן. המרגישים שמה צורך בזה? הוסיף הקיסר לשאול. הדור הצעיר של המפלגות הבינוניות, השיב שוב מר כהן באומץ. הבאמת קשה הוא להשיג האמצעים להקמת דפוס למטרה זו? עד עתה הוד מלכות לא עלה הדבר בידי. תודה רבה בעד הידיעות ועוד אתעניין בזה. אמר הקיסר ויעש תנועה שקבלת הפנים נגמרה. מר כהן השתחוה שנית ויצא אחרנית בלווית שני שרים, שלחשו לו כי הצליח מאד וכי לא פיללו אשר יהודי יביע דבריו במשפטים כה קצרים וברורים.

ואכן, כאשר חזרו לירושלים גילו לשמחתם כי הקדים אותם משלוח מווינה של בית דפוס משוכלל. כאות תודה שלחו לקיסר שיר שבו האות הראשונה בכל שורה ציינה אחת מאותיות שמו. בשער כל אחד מהגיליונות שיצאו אח"כ, נכתב מתחת לתוכן העניינים: בדפוס מיכל הכהן ואברהם זוסמן, אשר נתן למו הקיסר החסיד פראנץ יאזעף הראשון יר"ה (גם בגרמנית).

מעניין כי בכמה מקורות מוזכרת הבחנה בין "שמאל" ו"ימין" בזיהוי מגמת העיתון. אותו י.מ. מיכלין כתב: "חבצלת היה בעיני הציבור בעת ההיא שמאלי יותר מדי, לעומתו 'יהודה וירושלים' ימיני יותר מדי והאריאל הלך בשביל הזהב"³.

ניתן לומר כי היה בהאריאל ביטוי גם לשאיפות לתיקונים ביישוב וציפייה להצלחת החברות לעבודת האדמה, וגם למאבקים הפנימיים ולמחלוקות העקרוניות בהנהגת היישוב. אחרי כשנה התברר למיכה הכהן כי אינו יכול להמשיך לבדו לשאת בהוצאות העיתון. במקום אחד הוא מצייין כי מספר המנויים מגיע לחמישים, וקשה להניח כי התפוצה הכוללת היתה גדולה בהרבה. נוסף על קשייו הכלכליים היו לו בעיות עם בעל הדפוס שהתערב גם בתוכן העיתון. לאור זה החליט להפסיק זמנית את הוצאת הירחון ולגייס כספים באירופה כדי לרכוש לעצמו דפוס משלו. בשלב זה (סוף תרל"ה) הצטרף אליו ידידו אברהם זוסמן כשותף פעיל להוצאת העיתון. אברהם זוסמן נולד בטלז, ליטא בשנת 1831 ועלה לארץ בהיותו בן 25⁴. לפנינו שני תיאורים של האיש: האחד במאמר הנ"ל של חיים מיכל מיכלין על האריאל בספרו של ג'. קרסל⁵:

ובראותו כי נבול יכול לשאת על עצמו משא העריכה והסידור וגם את השגת המנויים, לכן מצא לו איש כלבבו, רע דבק באח, וידידו הנאמן רבי אברהם זוסמן מטלז, שהיה ידוע בירושלים לפקח מצוין ולמבקר חרוץ איש אשר בעצמו היה ירא שמיים קיצוני, אבל זה לא מנע אותו מלשפוך התרגזותו על הרבנים על אשר לא עשו כלום לשיפור המצב בנוגע ליישוב ארץ ישראל. ובפרט אחרי אשר אז כבר היתה התעוררות חיה מצד הגאונים ר' צבי קלישר ור"א גוטמכר ומצד הרב אלקלעי וחבריו, ובמקום זה עסקו רבני ירושלים במחלוקת כמו זו של הרב מרדשקוביץ ועוד כיוצא בזה.

זכורני כי פעם אחת נכנס אברהם זוסמן בסער וסערה לרבי שמואל סלאנט ואמר לו: הפעם אני מוכרח להאמין אשר בני ירושלים הם חסידים גדולים.

מה הסיבה? – שאל הרב –

- מפני שאם הם רואים מעשיכם אתם ואינם משתמדים, זה מראה על חסידותם הנפרזת.

מה זה עמד, ר' אברהם? – שאלהו הרב –

אז החל ר' אברהם לפרוט שורה שלמה של מעשים שנעשו אז בירושלים, ואתם הרבנים שמים יד אל פה, כאילו אין זה נוגע לכם, שלום על נפשכם. וזה מראה כי גם אתם מסכימים לכל העשוי.

ההתרגזות הזאת הועילה אז להשתיק במקצת חלק מהמריבה הגדולה אשר התחוללה אז בירושלים....

עם אברהם זוסמן זה, השתתף מיכל הכהן בהוצאת האריאל מתמוז תרל"ו והלאה.

תיאור נוסף מצאנו במכתב של פנחס גראייבסקי שנשלח (בתשרי תרצ"ו) לד'. יודילוביץ, להשלמת הערכתו את האריאל לקובץ שערך⁶.

עורך האריאל רבי אברהם זוסמן היה מהפיקחים שבירושלים. יהודי למדן בעל היגיון חריף ומבקר שנון, טיפת 'האמת המרה' הייתה תלויה לו על לשונו. לא אהב לדבר הרבה. שתיקתו עלתה על דיבורו. לבושו היה חצי רבני וחצי מודרני; הוא היה אדם יפה תואר. קולו עב וחזק,

מיכל הכהן לא נואש וניסה ניסיון נוסף. יחד עם שותפו התקשר שוב עם פרומקין להוצאה משותפת של **החבצלת**. אך גם שותפות זו לא ארכה, ואחרי ארבעה גיליונות התפרקה. פרומקין המשיך לבדו בהוצאת **החבצלת**. לפי גרסתו, מתנגדיו הרבים השפיעו על הכהן וזוסימן כי הצטרפו אליהם למנוע את הופעת עיתונו. מאז פסקו עסקי העיתונות של הכהן וזוסימן. הכהן הועסק כמנהל במוסדות ציבוריים שונים ועל זוסימן אין בידינו ידיעות נוספות.

גורלו קצר הימים של **האריאל**, שפעל למעשה כשנתיים בלבד, אופייני לעיתונים לא מעטים באותם ימים. התנאים בירושלים לא עודדו קיום מספר רב של עיתונים חסרי בסיס כלכלי. רצונם של עיתונאים ועורכים שונים לכלי ביטוי משלהם, לא עלה בקנה אחד עם יכולתו של ציבור יהודי קטן ודל אמצעים לתמוך בהם.

סיכומו של 'ב' גת' נראה לי הולם: "עיתון זה פסח על שני הסעיפים. מצד אחד רצה למצוא חן בעיני הממונים ולזכות בתמיכתם ועל כן שימש במה להתקפותיהם על **החבצלת**. מצד שני הטיף בעצם לאותם הרעיונות של עבודה וקדמה, שהורגל בהם כעורך בעבודתו **בחבצלת**".

הערות

1. גליה ירדני בספרה **העיתונות העברית בא"י 1904-1963** (ת"א, תשכ"ט) מתייחסת ל-8 גיליונות.
2. גצל קרסל, **תולדות העיתונות העברית בארץ-ישראל**, ירושלים תשכ"ד, עמ' 47.
3. מ.ד. גאון, **חכמי ירושלים**, מבחר מאמרים, ירושלים, תרפ"ה, עמ' 71.
4. לפי **לכסיקון האישים של דוד תדהר**.
5. גצל קרסל, **תולדות העיתונות העברית בארץ-ישראל**, ירושלים תשכ"ד, עמ' 44.
6. שם, עמ' 51.
7. ראו: פנחס גראייבסקי, **ספר היישוב**, ירושלים, תרפ"ה עמ' 24.
8. ראו: פנחס גראייבסקי, **חוברת ה' בסידרה זיכרון לחובבים ראשונים**, הדפסה מחודשת 1992, עמ' 8.
9. בן-ציון גת, **היישוב היהודי בא"י, בשנים 1840-1880**, ירושלים, תשכ"ג, עמ' 299.

האריאל המחודש

כך חודש בחודש תמוז תרל"ו (1876) **האריאל** בחתימת הכהן וזוסימן. סה"כ יצאו שישה גיליונות (ג' ירדני ציינה בטעות ובעקבותיה אחרים כי יצאו חמישה גיליונות), שלושה בתרל"ו ושלושה בתרל"ז. בגיליון הראשון הודפס שיר ההלל לקיסר.

האריאל המחודש היה דומה במתכונתו לקודמו: לקט מעיתונים, מאמרים מתורגמים ונושאים מענייני דיומא. חידוש אחד היה פירסום סיפורים מתורגמים. הסגנון של מיכל הכהן היה מייגע במליצותו ובארכנותו, נוסח המשכילים כגון אברהם מאפו. לא הופיעו רשימות בחתימת זוסימן וכנראה שלא נהג לכתוב.

במאמר "שלום ירושלים" בגיליון הראשון תיאר מיכל הכהן בגאווה את יסוד שכונת "משכנות ישראל", את התקנון המפורט של החברה ואת בניין הבתים הראשונים. הוא הביע תקווה כי אנשי ירושלים יזכו להקים בקרוב גם מושבה חקלאית. בגיליון השני מסופר על הקמת "חברת עבודת האדמה וגאולת הארץ", זו שיסדה אח"כ את פתח תקווה. בגיליון ג' מתפרסמת קריאה לשלוח לכתובתו של דוד גוטמן, מראשי האגודה הנ"ל, תרומות לבניין המושבה.

ראויה לציון סידרת מאמרים בארבעה המשכים בשם "תקוות שוא או תוחלת ממושכת", בה מתח הכהן ביקורת קשה על חברת כ"ח. הוא תיאר באריכות את התעוררות העלייה לציון בדור האחרון, את קשיי הקליטה ומצוקתם הקשה של העולים. בחלקה האחרון תיאר בצבעים שחורים את המצב בבית הספר "מקווה ישראל", אחרי שמייסדו קרל נטר יצא את הארץ והשאיר את המוסד בידיים לא ראיות. הוא הציע להעביר את מרכז כ"ח מצרפת לאנגליה המעטירה השולטת בעולם.

לא חלפה מחצית השנה מאז חודש הירחון, ושוב התברר כי אין לו בסיס כספי. אותו זמן נוסדו בירושלים שני עיתונים חדשים: "**שערי ציון**" של המדפיס יצחק גשציני, שהיו לו יותר אמצעים, ו"**יהודה וירושלים**" של י.מ. סלומון, שנהנה מאהדת "הממונים".

כנראה שהכסף שהשקיע זוסימן בעסק, לא היה בו כדי לקיים עיתון, בתנאים של תחרות חריפה בשוק כה מצומצם ודל. הגיליון השישי שיצא בכסלו תרל"ז (1876) היה האחרון.